

مقاله پژوهشی: تاثیر مخارج امور دفاعی و امنیتی دولت بر رفاه اجتماعی

در دوره‌های رکود و رونق در کشور

[20.1001.1.17351723.1401.20.77.6.2](https://doi.org/10.17351/23.1401.20.77.6.2)

نرگس احمدوند، محمد علیزاده، محمدحسین فطرس^۱ و محبوبه دلفان^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۱۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۱۶

چکیده

مخارج دولت‌ها در حوزه‌های دفاع، نظم و امنیت، نقش محوری و موثری در حفظ تمامیت ارضی و ایجاد ثبات در جوامع بازی می‌نمایند. از این رو، چگونگی تخصیص بودجه دولت در این حوزه‌ها با اهداف ایجاد ثبات و افزایش رفاه اجتماعی در جوامع به شکلی موثر به درک صحیحی از وضعیت اقتصادی کشور وابسته است. هدف از پژوهش حاضر، بررسی اثرگذاری کل مخارج دولت و اثرگذاری مخارج دولت در امور دفاعی و فصول مربوط به آن شامل نظم، امنیت و دفاع بر شاخص رفاه اجتماعی (آمارتیا سن) در طی ادوار تجاری در اقتصاد ایران است. در این راستا برای ارزیابی و تجزیه و تحلیل اطلاعات از مدل خود توضیح غیر خطی با وقفه‌های گسترده در طی دوره زمانی سال‌های ۱۳۹۸-۱۳۵۲ بهره گرفته شده است.

نتایج تحقیق نشان دهنده آن است که شوک‌های مثبت مخارج دولت در امور دفاعی و فصل دفاع در دوره‌های رکود و همچنین در فصل نظم و امنیت در دوره‌های رونق موجب افزایش رفاه اجتماعی شده است. این در حالی است که شوک‌های منفی مخارج دولت در امور دفاعی و فصول دفاع و نظم و امنیت در دوره‌های رونق و همچنین در فصل دفاع در دوره‌های رکود نیز رفاه اجتماعی را افزایش داده است. علاوه بر این، شوک‌های مثبت و منفی کل مخارج دولت در طی ادوار تجاری به ترتیب موجب کاهش و افزایش رفاه اجتماعی شده است. بنابراین می‌توان ادعا کرد نتایج مذکور دلالت بر این مساله دارد که اثرگذاری اجزای مخارج دولت بر رفاه اجتماعی نامتقارن می‌باشد.

^۱. دانشجوی دکتری، علوم اقتصادی، دانشگاه لرستان، دانشکده مدیریت و اقتصاد، گروه اقتصاد، لرستان، ایران، مقاله مستخرج از رساله دکتری نویسنده اول از دانشگاه لرستان است.

^۲. دانشیار، علوم اقتصادی، دانشگاه لرستان، دانشکده مدیریت و اقتصاد، گروه اقتصاد، لرستان، ایران، نویسنده مسئول.

^۳. استاد تمام، علوم اقتصادی، دانشگاه بوعلی سینا، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی، گروه اقتصاد، همدان، ایران.

^۴. استادیار، علوم اقتصادی، دانشگاه لرستان، دانشکده مدیریت و اقتصاد، گروه اقتصاد، لرستان، ایران.

واژگان کلیدی: امور دفاعی و امنیتی، شاخص رفاه اجتماعی، آمارتیاسن، مخارج، رکود، رونق.

مقدمه

امنیت اشخاص و دارایی آن‌ها در برابر تهدیدات داخلی و خارجی برای افزایش فعالیت افراد در بازارها و گسترش سرمایه‌گذاری امری ضروری تلقی می‌شود. از این رو، تا زمانی که هزینه‌های نظامی امنیت را افزایش می‌دهند، موجب افزایش تولید و رفاه اجتماعی می‌شوند (دون و همکاران^۱؛ ۲۰۰۵). همچنین، با توجه به مطالعه بنویت^۲ (۱۹۷۸) رابطه دقیق بین متغیر مخارج نظامی و سایر متغیرهای کلان اقتصادی از جمله رفاه اجتماعی اجماعی یافت نشده است. دلیل این امر دیدگاه‌های رایج و متفاوتی است که در این زمینه وجود دارد. اولین دیدگاه اشاره بر آن دارد، مخارج نظامی می‌تواند موجب کاهش رفاه اجتماعی شود. زیرا مخارج نظامی مانعی برای استفاده از مخارج دولت در سایر بخش‌های غیرنظامی بوده که موجب تحریک بیشتر فعالیت‌های اقتصادی مولد می‌شوند (بولکو کارادام و همکاران^۳؛ ۲۰۱۶). همچنین، انتقال منابع از بخش غیر نظامی به ارتش از طریق از بین بردن اثر مصرف و سرمایه‌گذاری موجب کاهش مصرف، افزایش بیکاری و در نتیجه کاهش رفاه می‌شود. دومین دیدگاه اشاره بر آن دارد که مخارج نظامی موجب افزایش رفاه اجتماعی می‌شود. در این دیدگاه در صورتی که مخارج دفاعی از نوع سرمایه‌ای باشد موجب ایجاد زیرساخت‌های عمومی متنوع، افزایش سرمایه فیزیکی و انسانی و امنیت داخلی می‌شود (دی آگوستینو و همکاران^۴؛ ۲۰۱۱). در نهایت، دیدگاه سوم اشاره می‌کند اثر مخارج نظامی بر روی متغیرهای کلان اقتصادی از جمله رشد و رفاه اجتماعی بی نتیجه است (فری^۵؛ ۲۰۱۶).

^۱Dunne, J. P., Smith, R. P., & Willenbockel, D.

^۲Benoit, E.

^۳Yolcu Karadam, D., Yildirim, J., & Öcal, N.

^۴D'Agostino, G., Dunne, P., & Pieroni, L.

^۵Phiri, A.

نکته مهم آن است که با توجه به مطالعات تجربی، دولت باید برای دستیابی به اهداف کاهش نوسانات اقتصادی و افزایش رفاه اجتماعی، مخارج دفاعی و امنیتی خود را در زمان رکود و رونق به ترتیب افزایش و کاهش دهد. اما به طور دقیق‌تر آنچه که در کاهش نوسانات اقتصادی و در پی آن افزایش رفاه اجتماعی موثر بوده میزان حاکم بودن اثرات ضریب فزاینده کینزی در سمت تقاضای کل اقتصاد بر اثرات برون‌رانی^۱ کلاسیک‌ها در سمت عرضه اقتصاد در طی ادوار تجاری است. برای نمونه اگر در طی دوره‌های رکود دولت به اعمال سیاست انبساطی افزایش مخارج دفاعی بپردازد، ولی در نتیجه اعمال این سیاست شاهد افزایش نوسانات اقتصادی و کاهش رفاه اجتماعی باشد، یکی از دلایل این امر می‌تواند حاکم بودن اثرات برون‌رانی کلاسیک‌ها بر اثرات درون‌رانی کینزین‌ها^۲ باشد. در نتیجه، بر اساس شرایط اقتصادی جامعه هر گونه نتیجه‌ای در طی دوره رکود و رونق محتمل است. از این رو، نیاز به برنامه‌ریزی دولت در راستای اعمال سیاست‌های مالی دو چندان خواهد شد.

۱. کلیات

۱-۱. بیان مسئله

رفاه اجتماعی، عبارتست از مجموعه سازمان یافته‌ای از قوانین، مقررات، برنامه‌ها و سیاست‌هایی که در قالب موسسات رفاهی و نهادهای اجتماعی به منظور پاسخگویی به نیازهای مادی و معنوی در تامین سعادت انسان ارائه می‌شوند تا زمینه رشد و تعالی او را فراهم آورند (نادمی و مفتخری، ۱۳۹۶). آمارتیا سن نیز رفاه اجتماعی را ناشی از مطلوبیت‌های افراد که متأثر از موقعیت‌های اجتماعی آن‌ها بوده در نظر می‌گیرد. وی معتقد است که رفاه اجتماعی افراد به وضعیت درآمد آن‌ها و چگونگی توزیع درآمد

---

^۱Crowding Out Effect

^۲Crowding Inner Effect

بستگی دارد (سن، ۱۹۷۳؛ ۱۹۷۴). وضعیت درآمد و چگونگی توزیع درآمد بین اقشار مختلف به نوبه خود بستگی به چگونگی اجرای سیاست‌های دولت در تخصیص بودجه بین بخش‌های مختلف اقتصادی از جمله حوزه دفاع و امنیت دارد. چگونگی تخصیص مخارج دولت در حوزه دفاع و امنیت ملی به ویژه برای کشورهای با منابع طبیعی فراوان و استقرار یافته در موقعیت‌های حساس جغرافیایی که همواره مورد تهدید بیگانگان قرار داشته، دارای اهمیت دو چندان است. بر اساس اهمیت این موضوع مطالعات زیادی با دیدگاه‌های متفاوت به بررسی ارتباط مخارج دفاعی و امنیتی دولت بر روی متغیرهای کلان اقتصادی پرداخته‌اند. نتایج حاصل از این مطالعات به سه دسته تقسیم می‌شوند:

(۱) مطالعاتی که به اثر بخشی مثبت مخارج دفاعی و امنیتی اشاره داشته که در این راستا می‌توان به مطالعات بنویت (۱۹۷۸)، کوسی^۱ (۱۹۹۴) اشاره نمود.

(۲) مطالعاتی که به اثر بخشی منفی مخارج دفاعی و امنیتی اشاره داشته که در این راستا می‌توان به مطالعات دون و همکاران^۲ (۲۰۰۰)، بتچلر و همکاران^۳ (۲۰۰۰)، شیه و همکاران^۴ (۲۰۰۲)، کولياس و همکاران^۵ (۲۰۰۷)، آیه و همکاران^۶ (۲۰۱۴) اشاره کرد.

(۳) مطالعاتی که به اثر بخشی ناچیز مخارج دفاعی و امنیتی بر رفاه اشاره دارند که در این راستا به مطالعات مینتز و هانگ^۷ (۱۹۹۰)، ماجسکی^۸ (۱۹۹۲)، مینتز و استیونسون^۹ (۱۹۹۵) می‌توان اشاره نمود.

^۱Kusi, N. K.

^۲Dunne P., Nikolaidou, E., & Roux, A.

^۳Batchelor, P., Dunne, P., & Saal, D.

^۴Shieh, J., Lai, C., & Chang, W.

^۵Kollias, C., Mylonidis, N., & Paleologou, S.M.

^۶Aye, G., Balcilar, M., Dunne, P., Gupta, R., & van Eyden, R.

^۷Mintz, A., & Huang, C.

^۸Majeski, S. J.

^۹Mintz, A., & Stevenson, R. T.

از طرف دیگر وجود ادوار تجاری ناشی از تغییرات ساختاری روز افزون در کشورهای در حال توسعه، موجب شکل‌گیری ادبیاتی در زمینه متفاوت بودن اثرگذاری مخارج دولت در طی دوره‌های رکود و رونق شده و این امر جنبه غیرخطی بودن مخارج دولت را برجسته می‌کند. ادبیاتی که در مطالعات تجربی داربی و میلتز^۱ (۲۰۰۸)، فورکری و زدینیکا^۲ (۲۰۱۰)، باوام و کوستر^۳ (۲۰۱۱)، بوسویلین و دوفرنوت^۴ (۲۰۱۱)، گراندو و همکاران^۵ (۲۰۱۳)، چیبی و همکاران^۶ (۲۰۱۴)، بارانوسکی و همکاران^۷ (۲۰۱۶)، جوینی^۸ (۲۰۱۸) دیده می‌شود. از این رو، دولت‌ها موظف بوده‌اند که در برنامه‌ریزی‌های مربوط به تخصیص بودجه نقش ادوار تجاری را مهم به شمار آورند.

از این رو، مخارج دفاعی و امنیتی نیز در سال‌های اخیر به دلیل توسعه تهدیدات متغیر و متنوع خارجی و جنگ‌های متعددی که در منطقه غرب آسیا صورت گرفته، روندی افزایشی داشته به گونه‌ای که بر اساس گزارشات و مستندات در طی دوره زمانی سال‌های ۱۳۹۸-۱۳۵۲ بودجه اختصاص یافته به فصول امور دفاعی به صورت نشان داده شده در نمودار (۱) صادر گردیده‌اند:

---

^۱Darby, J., & Melitz, J.

^۲Furceri, D., & Zdzienicka, A.

^۳Baum, A., & Koester, G. B.

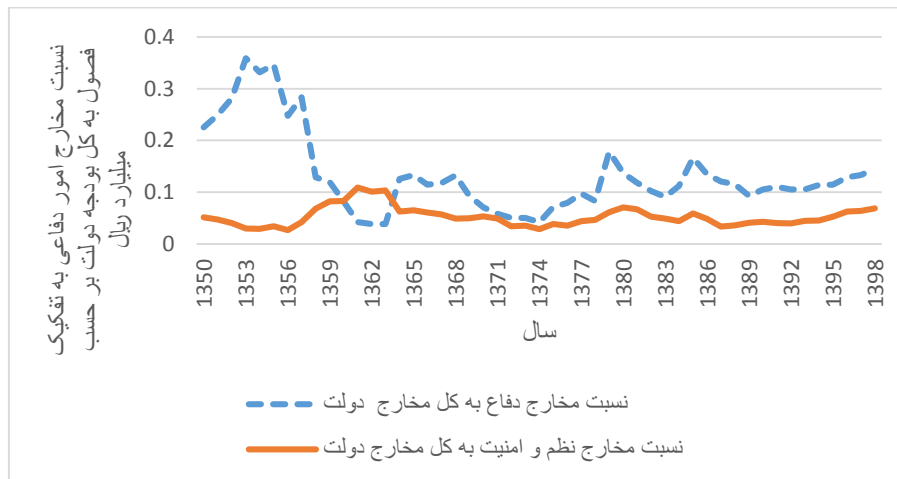
^۴Bouthevillain, C., & Dufrenot, G.

^۵Granado, Del., Arze, G. J., & Hajdenberg, A.

^۶Chibi, A., Benbouziane, M., & Chekouri, S.M.

^۷Baranowski, P.; Krajewski, P.; Mackiewicz, M., & Szymańska, A.

^۸Jouini, J.

نمودار-۱. نسبت مخارج دولت به تفکیک فصول دفاعی به کل مخارج دولت

منبع: وزارت امور اقتصادی و دارایی

بر اساس نمودار (۱) بیشترین بودجه اختصاص یافته به ترتیب مربوط به فصل دفاع و پس از آن امنیت بوده است. تنها در سال ۱۳۶۲ مخارج دولت در فصل نظم و امنیت از فصل دفاع پیشی گرفته است. همچنین، بر اساس گزارشات و مستندات وزارت امور اقتصادی و دارایی در بین امور اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، دفاعی و امنیتی و عمومی، امور دفاعی و امنیتی پس از امور اجتماعی و اقتصادی در جایگاه سوم اختصاص بودجه دولت قرار گرفته است. این نوع اختصاص بودجه از سوی دولت، نشان دهنده اهمیت و اولویت بندی هر یک از امور مزبور در نزد دولت می باشد.

بر اساس مطالعات احمدوند و همکاران (۱۳۹۹) نیز میزان شاخص رفاه اجتماعی آمارتیا سن^۱ در سالهای ۱۳۸۶ و ۱۳۵۲ به ترتیب در بالاترین و پایین ترین سطح خود

^۱ تابع رفاه اجتماعی آمارتیا سن از مقادیر ضریب جینی و میانگین درآمد یا هزینه های خانوارها (μ) حاصل شده است:

$$W = 2 \int_0^1 \mu L(P) dp = \mu(1 - G) \rightarrow W = \mu(1 - G)$$

اگر از تابع بالا در زمان مشتق گرفته شود:

قرار داشته است. آمارها نشان می‌دهند که از سال ۱۳۸۶ به بعد، روند شاخص رفاه اجتماعی در کشور نزولی گردیده به گونه‌ای که در سال ۱۳۹۸ به کمترین میزان خود در ۳۰ سال اخیر رسیده است.

در نتیجه، با توجه به دغدغه نبود پژوهش علمی معتبر در زمینه بررسی اثرات غیرخطی مخارج دولت در امور دفاعی و امنیتی و فصول مربوطه بر رفاه اجتماعی در طی ادوار تجاری ایران، پژوهش حاضر به شکلی راهبردی ارائه گردیده است. از این رو، به کارگیری روش خود رگرسیون غیر خطی با وقفه‌های توزیعی به منظور برای بررسی اثرگذاری کل مخارج دولت و مخارج دولت در امور دفاعی و امنیتی در طی دوره‌های رکود و رونق از جنبه‌های نوآوری پژوهش حاضر است.

بنابراین، پژوهش حاضر به دنبال بررسی اثرات کل مخارج دولت و مخارج دولت در امور دفاعی و زیر فصول مربوط به آن شامل، فصل دفاع و نظم و امنیت در طی دوره‌های رکود و رونق بر رفاه اجتماعی با استفاده از روش رگرسیون غیرخطی با وقفه‌های توزیعی در طی دوره زمانی ۱۳۹۸-۱۳۵۲ در اقتصاد ایران است.

۱-۲. اهمیت و ضرورت تحقیق

رفاه اجتماعی شهروندان همواره با مولفه‌های مهمی مانند میزان سطح درآمدی آنان نمایش داده می‌شود و این سطح درآمد به نوبه خود وابسته به امنیت اقتصادی حاکم بر جامعه می‌باشد. امنیت اقتصادی با ایجاد امنیت و دفاع از تمامیت ارضی در برابر تهدیدات متنوع و متغیر خارجی حاصل می‌شود. بنابراین، ارتباط موجود بین رفاه

$$\frac{\delta W}{\delta t} = (1 - G) \frac{\delta \mu}{\delta t} - \mu \frac{\delta G}{\delta t}$$

(سن، ۱۹۷۳؛ ۱۹۷۴).

^۱Dunne, J. P., Smith, R. P., & Willenbockel, D.

^۱Benoit, E.

اجتماعی شهروندان و مخارج دفاعی و امنیتی افزون بر وجود سیر نزولی در رفاه اجتماعی در سال‌های اخیر، لزوم بررسی آثار غیرخطی مخارج دولت در امور دفاعی و امنیتی و فصول مربوطه بر روی رفاه اجتماعی در طی ادوار تجاری ایران را دو چندان می‌کند. بنابراین، جهت دستیابی به اهدافی همچون افزایش رفاه اجتماعی باید به تخصیص صحیحی از منابع مالی دولت در امور دفاعی و امنیتی با در نظر گرفتن نقش نوسانات اقتصادی پرداخت. در غیر این صورت، ایران با کاهش رفاه اجتماعی رو به رو خواهیم شد.

۱-۳. پیشینه تحقیق

سبا و نپا (۲۰۲۰) با استفاده از روش پانل خود رگرسیون برداری در طی دوره زمانی ۱۹۹۰-۲۰۱۸ به بررسی رابطه میان مخارج دفاعی، رشد و توسعه پرداخته‌اند. نتایج وجود رابطه بلندمدت منفی و دو طرفه بین هزینه‌های دفاعی، رشد اقتصادی و توسعه در کل نمونه و سه منطقه جنوب صحرای آفریقا، خاورمیانه و شمال آفریقا و آمریکای لاتین و کشورهای کارائیب را نشان می‌دهد.

یولکو کارادام و همکاران (۲۰۱۶) با بهره‌گیری از روش رگرسیون پانل انتقال روان لجستیک در طی دوره زمانی ۲۰۱۲-۱۹۸۸ در کشورهای خاورمیانه و ترکیه به بررسی آثار غیر خطی مخارج نظامی بر روی رشد پرداختند. نتایج رابطی غیر خطی و نامتقارن مخارج نظامی بر رشد اقتصادی را نشان می‌دهد.

منلا و دمیتراکی (۲۰۱۴) با استفاده از روش مارکوف سوئیچینگ در طی دوره زمانی ۲۰۱۰-۱۹۵۳ به بررسی اثر هزینه‌های نظامی بر روی رشد اقتصادی در چین پرداختند. نتایج نشان می‌دهد مخارج نظامی در دوره‌های رکود دارای تاثیر منفی بر روی رشد

اقتصادی بوده و وجود و واریانس بالا نشان از بی‌ثباتی بیشتر اقتصادی دارد. در حالی که در دوره‌های رونق با اثرگذاری مثبت بر روی رشد دارای واریانس کمتر بوده که نشان دهنده آن بوده افزایش مخارج نظامی در دوره‌های رونق موجب کاهش بی‌ثباتی‌های اقتصادی شده است. همچنین احتمال پایداری رژیم رکود بیشتر از رونق است.

دی‌اگستینو و همکاران (۲۰۱۱) با استفاده از روش رگرسیون انتقال روان لجستیک در طی دوره زمانی ۱۹۵۸ - ۲۰۰۵ برای ایالات متحده، بین مخارج مصرفی و سرمایه‌گذاری نظامی تنها به رابطه U شکل بین مخارج سرمایه‌گذاری نظامی و رشد اقتصادی دست یافتند. به گونه‌ای که در ابتدا رابطه مثبت بین متغیرها تا نقطه مطلوب وجود داشته و سپس این رابطه تبدیل به یک رابطه منفی می‌شود.

از روش حداقل مربعات دو مرحله‌ای در طی دوره زمانی ۲۰۱۴-۱۹۹۵ در کشورهای منا به ارتباط منفی میان مخارج نظامی و رشد اقتصادی دست یافتند.

انتظار و نجفی (۱۳۹۷) در طی دوره زمانی ۱۳۹۳-۱۳۶۹ با به کارگیری روش مارکوف سوئیچینگ با لحاظ تغییر رژیم در ضرایب متغیرهای توضیحی به بررسی نحوه اثرگذاری شوک مثبت و منفی سیاست‌های مالی در قالب مخارج مصرفی دولت بر رشد اقتصادی ایران پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهد که شوک مثبت در دوره‌های رونق تاثیر مثبت و در دوره‌های رکود تاثیر منفی بر رشد اقتصادی دارد. در حال که شوک‌های منفی به ترتیب دارای تاثیر مثبت و منفی در طی دوره‌های رکود و رونق بر رشد اقتصادی بوده‌اند.

موحدی و آبکناری (۱۳۹۶) با بهره‌گیری از سیستم معادلات همزمان و با استفاده از روش حداقل مربعات دو مرحله‌ای برای برآورد معادلات تک معادله‌ای و روش حداقل مربعات سه مرحله‌ای^۲ برای برآورد همزمان معادلات در ۲۸ کشور طی دوره زمانی ۲۰۱۵-۲۰۰۵ به این نتیجه دست یافتند افزایش مخارج نظامی در کشورهای صادرکننده تجهیزات

---

^{۱۲}SLS

^۲3SLS

نظامی موجب افزایش رشد اقتصادی و در کشورهای وارد کننده تجهیزات نظامی موجب کاهش رشد اقتصادی می شود.

سلیمی فر و همکاران (۱۳۹۴) با استفاده از روش خود رگرسیون با وقفه های توزیعی^۱ در طی دوره زمانی ۱۳۹۰-۱۳۶۲ به بررسی تاثیر ترکیب بودجه ای دولت بر سه بعد رفاه شامل درآمد و شاخص های فقر، رفاه آماریتیا سن و توسعه انسانی پرداخته اند. نتایج نشان می دهند، مخارج موزون و غیرموزون دولت در بخش امنیت بر فقر سر شمار دارای اثرگذاری منفی بوده است. مخارج موزون دولت دارای اثرگذاری منفی و مخارج غیر موزون دولت دارای اثرگذاری مثبت بر روی شاخص توسعه انسانی بوده و هر دو مخارج موزون و غیر موزون دولت دارای اثرگذاری مثبت بر رفاه اجتماعی بوده اند.

سامتی و همکاران (۱۳۸۷) در مقاله ای تحت عنوان " بررسی اثر ترکیب بودجه دولت بر رفاه اجتماعی در ایران: دوره زمانی (۱۳۶۰-۱۳۸۲)" با استفاده از روش توصیفی مبتنی بر علی و معلولی در طی دوره زمانی ۱۳۶۰-۱۳۸۲ در ایران به این نتیجه دست یافتند مخارج نظامی دارای اثرگذاری مثبت اما بی معنا بر رفاه اجتماعی در ایران است.

حسینی و همکاران (۱۳۸۷) با استفاده از روش سیستم معادلات همزمان در قالب مدل رشد بارو در طی دوره زمانی ۱۳۸۳-۱۳۵۷ به بررسی اثرگذاری انواع مخارج دولت به تفکیک امور اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، عمومی، دفاعی و امنیتی بر روی رشد اقتصادی پرداخته اند. نتایج در امور دفاعی و امنیتی نشان می دهد مخارج دولت در این امور دارای تاثیر منفی و معنادار بر روی رشد اقتصادی است. در میان امور بیشترین تاثیرگذاری مربوط به امور دفاعی بر روی رشد اقتصادی بوده است.

۱-۴. سؤال های تحقیق

۱-۴-۱. سؤال اصلی

(۱) آیا اثرگذاری کل مخارج دولت و مخارج دولت در امور دفاعی و امنیتی و زیر فصول مربوط به آن بر رفاه اجتماعی در طی ادوار تجاری غیر خطی است؟

۱-۴-۲. سوال‌های فرعی

(۱) شدت اثرگذاری کل مخارج دولت و مخارج دولت در امور دفاعی و زیر فصول مربوط به آن بر رفاه اجتماعی در دوره‌های رکود بیشتر است یا در دوره‌های رونق؟
 (۲) آیا اثر شوک‌های مثبت و منفی کل مخارج دولت و مخارج دولت در امور دفاعی و امنیتی و زیر فصول مربوط به آن بر رفاه اجتماعی در دوره‌های رکود و رونق با یکدیگر تفاوت آماری معناداری دارند؟

۱-۵. هدف‌های تحقیق

۱-۵-۱. هدف اصلی

بررسی تأثیرات غیرخطی کل مخارج دولت و مخارج دولت در امور دفاعی و امنیتی بر رفاه اجتماعی در طی ادوار تجاری با استفاده از مدل خود رگرسیون غیرخطی با وقفه‌های توزیعی

۱-۵-۲. هدف‌های فرعی

(۱) بررسی رفتار نامتقارن کل مخارج دولت و مخارج دولت در امور دفاعی و امنیتی و زیر فصول مربوط به آن در طی دوره‌های رکود و رونق با هدف افزایش رفاه اجتماعی در اقتصاد ایران

۱-۶. روش شناسی تحقیق

نوع پژوهش حاضر کاربردی بوده و روش تحقیق تحلیلی-توصیفی و با استفاده از روش‌های اقتصادسنجی و مبتنی بر شیوه تحلیل استنباطی است. داده‌های مورد استفاده در

پژوهش حاضر از پایگاه‌های مرکز آمار، بانک مرکزی، وزارت اقتصاد و دارایی و بانک جهانی گردآوری شده است. این اطلاعات برای اقتصاد ایران و دوره زمانی سال‌های ۱۳۵۲-۱۳۹۸ بوده است. جهت برآوردها به روش فیلتر هودریک پرسکات و روش اقتصادسنجی خود رگرسیون غیرخطی با وقفه‌های توزیعی از نرم افزار **Eviews** استفاده شده است.

بر اساس مطالعه کولی و پرسکات (۱۹۹۵) اگر یک سری زمانی مشاهده شده x_t را بتوان در قالب مجموع یک جزء نوسانی و یک جزء روند تشریح کرد و اگر a پارامتری باشد که بیان کننده واریانس نسبی جزء روند در مقابل نوسان باشد، در این صورت پارامتر مذکور بیانگر چگونگی کنترل همواری مسیر روند است. با معلوم شدن پارامتر a مسئله فیلتر هودریک-پرسکات عبارت است از حداقل کردن مجموع مجذورات T_t ، انحراف متغیر سری زمانی x_t از روند (T) . در واقع، مقادیر روند فیلتر هودریک پرسکات مقادیری هستند که رابطه زیر را حداقل می‌کند:

$$j = \sum_{t=1}^T (x_t - \tau_{x,t})^2 + a \sum_{t=2}^T [(\tau_{x,t} - \tau_{T-1})]^2 \quad (1)$$

که در آن، T ، تعداد مشاهدات، a پارامتر عامل موزون است که میزان هموار بودن روند را تعیین می‌کند. در پژوهش حاضر براساس فیلتر هودریک-پرسکات تفاوت بین مقدار فیلتر تولید ناخالص داخلی (HPGDP) و مقدار واقعی آن (GDP)، انحراف از روند طبیعی، SEGDP، است.

$$\begin{aligned} \text{SEGDP}_t &= \text{GDP}_t - \text{HPGDP}_t \\ \text{BOOM}_t &= \text{Max}(\cdot, \text{SEGDP}_t) \\ \text{REC}_t &= \text{Min}(\text{SEGDP}_t, \cdot) \end{aligned} \quad (2)$$

در روابط بالا **REC**، **Boom** به ترتیب نشان دهنده مقدار انحراف تولید ناخالص داخلی با نفت از روند طبیعی آن در سال‌های رونق و رکود اقتصادی است. حال اگر در الگوی

اقتصادسنجی از متغیر موهومی DUBOOM استفاده شود، مقدار آن برای دوران رونق برابر با یک و در شرایط رکود صفر است، اما چنانچه از متغیر موهومی DUREC استفاده شود مقدار این متغیر برای سال‌های رکود یک و برای سال‌های رونق اقتصادی مقدار صفر است (رضایی پور و آقای آخوندابی، ۱۳۹۰).

پس از استخراج ادوار تجاری برای مدل‌سازی سری‌های زمانی در ابتدا باید به بررسی پایایی متغیرها پرداخت. اگر متغیرها مورد استفاده در مدل، پایا نباشد، برآوردها به یک رگرسیون کاذب منجر می‌شوند. برای بررسی پایایی متغیرها در پژوهش حاضر از آزمون دیکی فولر با لحاظ شکست ساختاری استفاده شده است. همچنین، برای بررسی آثار کوتاه‌مدت مخارج دولت بر روی رفاه اجتماعی از الگوی خود رگسیون غیرخطی با وقفه‌های توزیعی ارائه شده توسط شین و همکاران (۲۰۱۴) استفاده شده است. پیش از توضیح مدل گفتنی است که به دلیل ماهیت ادوار تجاری و نقش آن‌ها در اجرای سیاست‌های مالی هدف پژوهش حاضر شناخت اثرات کوتاه مدت مخارج دولت در دوره‌های رکود و رونق بوده است. بنابراین، لزومی توضیح و ارائه روابط بلندمدت و الگوی تصحیح خطا نخواهد بود.

این الگو یکی از روش‌های هم‌انباشتگی نامتقارن تلقی می‌شود. در واقع ویژگی‌های مدل خود رگسیون غیرخطی با وقفه‌های توزیعی این اجازه را به پژوهشگران می‌دهد تا تحلیل مشترکی از مسائل مربوط به نامانایی و غیر خطی بودن در مدل تصحیح خطای نامقید^۲ داشته باشند. رابطه هم‌انباشتگی خطی مولفه‌های مجموع تجمعی مثبت و منفی به صورت زیر خواهد بود:

$$x_t = x_t + x_t^+ + x_t^- \quad (۳)$$

به گونه‌ای که

^۲Shin, Y., Yu, B., & Greenwood-Nimmo, M.
Unrestricted Error Correction Model

$$x_t^+ = \sum_{j=1}^t \Delta x_j^+ = \sum_{j=1}^t \max(\Delta x_j, 0) \quad \text{و} \quad x_t^- = \sum_{j=1}^t \Delta x_j^- = \sum_{j=1}^t \min(\Delta x_j, 0) \quad (4)$$

$$Z_t = \beta^+ y_t^+ + \beta^- y_t^- + \beta^+ x_t^+ + \beta^- x_t^- \quad (5)$$

اگر Z_t انباشته از مرتبه $I(0)$ باشد، در این صورت گفته می‌شود که y_t و x_t به صورت نامتقارن هم انباشته‌اند. به طوری که اگر $\beta^+ = \beta^-$ و $\beta^+ = \beta^-$ باشد، در این صورت هم انباشتگی متقارن خواهد بود (شودرت، ۲۰۰۳). حال با در نظر گرفتن مولفه‌های مثبت و منفی که از رابطه (۵) استخراج شده است فرم زیر که در حقیقت فرم مورد نظر است، عبارتند از:

$$y_t = \beta^+ x_t^+ + \beta^- x_t^- + \lambda_w w_t + u_t \quad (6)$$

که در آن $x_t = x_t + x_t^+ + x_t^-$ یک بردار $k \times 1$ شامل رگسورهای نامتقارن و w_t یک بردار $g \times 1$ شامل رگسورهای متقارن در مدل هستند. سپس با استفاده از آزمون استاندارد والد به بررسی عدم تقارن x_t با آزمون $\theta^+ = \theta^-$ پرداخته می‌شود.

ارائه و توصیف مدل

بر اساس مطالعات تجربی ارائه شده از هالیه و نینو زرزوا (۲۰۱۸) و خانزادی و همکاران (۱۳۹۴) در زمینه متغیر رفاه اجتماعی متغیرهای کنترلی الگوها انتخاب شده است. بنابراین، از الگو اول برای برآورد آثار مخارج دولت در امور دفاعی و زیر فصول

¹wald's Standard Test

²Haile, F., & Nino-Zarazua, M.

مربوط و از الگو دوم برای برآورد اثرات کل مخارج دولت بر رفاه اجتماعی در طی ادوار تجاری استفاده شده است.

$$\begin{aligned} \text{Log}(W) = & \alpha + \beta_1 \text{WL} + \beta_2 \text{Log}(\text{Other\_EXP}) + \beta_3 \text{Log}(\text{In}_t) + \\ & \beta_4 \text{Log}(\text{Urban}_t) + \beta_5 \text{Log}(\text{Open}_t) + \beta_6 \text{Log}(\text{Literacy}_t) + \\ & \beta_7 \text{Subsidy}_t + \beta_8 (\text{Shock}_{\text{POS}} * \text{Recesion})_t + \beta_9 (\text{Shock}_{\text{POS}} * \\ & \text{Boom})_t + \beta_{10} (\text{Shock}_{\text{NEG}} * \text{Recesion})_t + \beta_{11} (\text{Shock}_{\text{NEG}} * \text{Boom})_t + \\ & u_t \end{aligned} \quad (7)$$

$$\begin{aligned} \text{Log}(W) = & \alpha + \beta_1 \text{WL} + \beta_2 \text{Log}(\text{In}_t) + \beta_3 \text{Log}(\text{Urban}_t) + \\ & \beta_4 \text{Log}(\text{Open}_t) + \beta_5 \text{Log}(\text{Literacy}_t) + \beta_6 \text{Subsidy}_t + \beta_7 (\text{Shock}_{\text{POS}} * \\ & \text{Recesion})_t + \beta_8 (\text{Shock}_{\text{POS}} * \text{Boom})_t + \beta_9 (\text{Shock}_{\text{NEG}} * \text{Recesion})_t + \\ & \beta_{10} (\text{Shock}_{\text{NEG}} * \text{Boom})_t + u_t \end{aligned} \quad (8)$$

در روابط بالا، $\text{Log}(W)$: لگاریتم شاخص رفاه اجتماعی آمارتیا سن یوده که از رابطه $W = (1 - G)\mu$ حاصل شده است. در این رابطه μ : میانگین هزینه‌های خانوارهای شهری به شاخص قیمت مصرف کننده به قیمت ثابت ۱۳۹۵ بوده و G : مقادیر ضریب جینی است. WL : وقفه اول رفاه اجتماعی است. $\text{Log}(\text{Urban})$: لگاریتم نسبت شهرنشینی بوده که از نسبت جمعیت ساکن در مراکز شهری یک کشور یا منطقه در یک مقطع زمانی معین به کل جمعیت همان کشور یا منطقه در همان مقطع زمانی حاصل می‌شود. $\text{Log}(\text{Literacy}_t)$: لگاریتم نرخ با سواد بودن که به شکل درصدی از جمعیت ۱۵ تا ۲۴ سال که قادر به درک، خواندن و نوشتن هستند تعریف می‌شود. $\text{Log}(\text{In})$: لگاریتم شاخص قیمت مصرف کننده به قیمت ثابت ۱۳۹۵ است. $\text{Log}(\text{Open})$: لگاریتم شاخص درجه باز بودن اقتصاد بوده که بر اساس نسبت مجموع صادرات و واردات به تولید ناخالص داخلی محاسبه می‌شود. $\text{Log}(\text{Other\_EXP})$: لگاریتم مخارج دولت در سایر امور و فصول به جزء امور و فصول مورد برآورد بوده که از تفاوت کل مخارج دولت با امور یا فصول مورد بررسی حاصل می‌شود. (*Subsidy*)، متغیر مجازی هدفمندسازی

یارانه‌ها بوده که مقدار این متغیر از سال ۱۳۸۹ به بعد برابر یک و در سایر سال‌ها، صفر است.

$X_t^+ \times \text{Recession}; \text{Shock}_{\text{POS}} * \text{Recession}$: اثر شوک‌های مثبت لگاریتم مخارج دولت در امور و فصول مورد بررسی در دوره‌های رکود بوده که از حاصل ضرب اثر تجمعی تغییرات (Δ) مثبت کل مخارج دولت و مخارج دولت در امور دفاعی و امنیتی و زیر فصول مربوطه در هر سال نسبت به سال قبل برای دوره‌های رکود بدست آمده و برای دوره‌های رونق برابر با صفر است.

$X_t^+ \times \text{Boom}; \text{Shock}_{\text{POS}} * \text{Boom}$: اثر شوک‌های مثبت لگاریتم مخارج دولت در امور و فصول مورد بررسی در دوره‌های رونق بوده که از حاصل ضرب اثر تجمعی تغییرات (Δ) مثبت کل مخارج دولت و مخارج دولت در امور دفاعی و امنیتی و زیر فصول مربوطه در هر سال نسبت به سال قبل برای دوره‌های رونق بدست آمده و برای دوره‌های رکود برابر با صفر است.

$X_t^- \times \text{Recession}; \text{Shock}_{\text{POS}} * \text{Recession}$: اثر شوک‌های منفی لگاریتم مخارج دولت در امور و فصول مورد بررسی در دوره‌های رکود بوده که از حاصل ضرب اثر تجمعی تغییرات (Δ) منفی کل مخارج دولت و مخارج دولت در امور دفاعی و امنیتی و زیر فصول مربوطه در هر سال نسبت به سال قبل برای دوره‌های رکود بدست آمده و برای دوره‌های رونق برابر با صفر است.

$X_t^- \times \text{Boom}; \text{Shock}_{\text{POS}} * \text{Boom}$: اثر شوک‌های منفی لگاریتم مخارج دولت در امور و فصول مورد بررسی در دوره‌های رونق بوده که از حاصل ضرب اثر تجمعی تغییرات (Δ) منفی کل مخارج دولت و مخارج دولت در امور دفاعی و امنیتی و زیر فصول مربوطه در هر سال نسبت به سال قبل برای دوره‌های رونق بدست آمده و برای دوره‌های رکود برابر با صفر است.

لازم به ذکر است، دوره‌های رکود و رونق به ترتیب شکاف تولید منفی و مثبت بوده که از روش فیلتر هودریک پرسکات، $SEGDP_t = GDP_t - HPGDP_t$ محاسبه شده که در این رابطه $SEGDP_t$: انحراف از روند طبیعی (شکاف تولید)؛ GDP : مقدار واقعی تولید ناخالص داخلی؛ $HPGDP$: نوسانات یا فیلتر تولید ناخالص داخلی است.

به منظور برآورد اثرات مخارج دولت بر رفاه اجتماعی داده‌های پژوهش برای محاسبه متغیر رفاه اجتماعی از پایگاه‌های مرکز آمار ایران و بانک مرکزی، متغیر نرخ باسوادی و نرخ شهرنشینی از بانک جهانی داده‌ها، متغیر شاخص درجه باز بودن بودن اقتصاد از بانک مرکزی و متغیرهای مربوط به مخارج دولت از پایگاه داده‌های وزارت امور اقتصادی و دارایی گردآوری شده‌اند.

۲. ادبیات و مبانی نظری تحقیق

رفاه اجتماعی به معنای تلاش برای تأمین تساوی فرصت‌های زیستی اجتماعی و اقتصادی بین همه افراد جامعه به وسیله مؤسسات و نهادها برای تأمین زندگی بهتر و روابط مناسب‌تر برای شکوفایی استعدادها، توانایی‌ها و ظرفیت‌ها است (سامتی و همکاران، ۱۳۸۷). دولت به عنوان یکی از متولیان این امر وظیفه مهمی در جهت تأمین سطح حداقل درآمد برای افراد فقیر و بهبود توزیع درآمد برای افزایش رفاه اجتماعی دارد. در طی چند دهه گذشته سیاست‌های مالی دولت از جمله چگونگی تخصیص مخارج دولت در حوزه دفاع و امنیت نظر بسیاری از سیاست‌گذاران را بر روی رفاه اجتماعی جلب کرده است. استدلال سیاست‌گذاران در این زمینه آن بوده که هرگونه تغییر بالقوه در مخارج دفاعی متغیرهایی همچون رشد اقتصادی، رفاه اجتماعی و نابرابری

درآمد را در اقتصاد تحت تأثیر قرار می‌دهد (کارسو و بیسکیونه ، ۲۰۱۸). به طور دقیق‌تر، دیدگاه اقتصاددانان در ارتباط با تاثیر مخارج دفاعی و امنیتی دولت در طی ادوار تجاری با هدف کاهش نوسانات اقتصادی و افزایش رفاه اجتماعی به دو دیدگاه اصلی نظری خلاصه می‌شود. دیدگاه اول به اثر چند برابری درآمد کینزی اشاره دارد (دون، ۱۹۹۶). زاگلر و درنکر (۲۰۰۳) در زمینه این دیدگاه بیان می‌کنند، سیاست‌های مالی از جمله افزایش مخارج دولت به عنوان ابزاری برای سیاست‌های ضد دوره‌ای تلقی شده که نوسانات کوتاه مدت تولید را کاهش و اشتغال را افزایش می‌دهند (هانسول، ۲۰۱۵). لویزیدس و واموکاس (۲۰۰۵) شافودا^۵ (۲۰۱۵) در اثرگذاری از نوع کینزی تاثیرات مخارج دولت بر نرخ بهره را اندک دانسته و آن را موجب افزایش فعالیت‌های اقتصادی و در نتیجه افزایش رفاه می‌دانند (هانسول، ۲۰۱۵). در دیدگاه دوم، منلا و دمیتراکی (۲۰۱۴) اثرات منفی مخارج نظامی بر روی رشد، مصرف، سرمایه‌گذاری و رفاه اجتماعی در دوران رکود را ناشی از اثرات برون‌رانی می‌دانند. به طوری که اگر افزایش مخارج نظامی با افزایش مالیات‌های جاری تأمین شود، اگر افراد الگوی مصرف ریکاردویی نداشته باشند و میزان افزایش پس انداز خصوصی پاسخگوی میزان کسری پس انداز عمومی نباشد این امر در طول زمان منجر به افزایش نرخ بهره، کاهش سرمایه‌گذاری، کاهش اشتغال و در نتیجه تضعیف رفاه اجتماعی می‌شود (منلا و دمیتراکی، ۲۰۱۴). برخورداری و همکاران (۱۳۹۶) در این زمینه اشاره می‌کنند هنگامی که با افزایش مخارج دولت، سطح بدهی دولت افزایش می‌یابد، توانایی دولت به جهت بازپرداخت به شکلی تدریجی نسبت به کاهش درآمد و فروش و همچنین نسبت به افزایش نرخ‌های بهره حساس‌تر می‌شود. هنگام هر شوک، بدهی بالا احتمال نکول بالاتری را در پی دارد.

^۱Caruso, R., & Biscione, A.

^۲Dunne, P. O.

^۳Zagler, D., & Durnecker, E.

^۴Loizides, J. O., & Vamvoukas, G.

^۵Shafuda, C.

حتی در ازای یک شوک خفیف مصرف و سرمایه‌گذاری کاهش می‌یابد. بنابراین، اگر رکود به اندازه کافی بالا باشد، نکول‌ها، کمبود تقاضا و بیکاری بالا ممکن است پیامد منفی در اقتصاد به دنبال داشته باشد. بر این اساس به جای رشد بالا و پایدار با تورم پایین و با ثبات، بدهی می‌تواند به معنی چرخه‌های مالی مختل‌کننده باشد. بنابراین، اگر رکودها به اندازه کافی عمیق باشند، سیستم مالی با شکست مواجه شده و می‌تواند ورشکستگی اقتصاد حقیقی و در نتیجه کاهش رفاه شهروندان را به دنبال داشته باشد. کورمندی (۱۹۸۳) نیز برای مخارج دفاعی دو نقش متصور است که عبارتند از افزایش ثروت و حفظ ثروت. افزایش ثروت در نتیجه افزایش منابع کشورها در جریان جنگ‌ها محقق می‌شود در این شرایط مخارج دفاعی دولت در حقیقت نوعی سرمایه‌گذاری برای افزایش منابع داخلی است. از طرفی تهدیدهای خارجی همواره نیرویی در جهت کاهش بازدهی سرمایه‌های داخلی بوده و در این شرایط افزایش مخارج دفاعی به دلیل نقش بازدارندگی آن‌ها برای حفظ سرمایه داخلی لازم است (اشرفی و همکاران، ۱۳۹۷). که هر دو نقش شرایط لازم برای افزایش رفاه جوامع را فراهم می‌کند.

بنابراین، با توجه به دیدگاه‌های متفاوتی که در زمینه اثرگذاری مخارج دفاعی و امنیتی بر رفاه اجتماعی وجود دارد می‌توان نقش ادوار تجاری را در ایجاد رابطه‌ای غیر خطی میان مخارج نظامی و رفاه اجتماعی در طی زمان به ویژه در کشورهای در حال توسعه که نوسانات اقتصادی یکی از خصیصه‌های اقتصاد آن بوده برجسته نمود. افزون بر اهمیت مخارج دفاعی و امنیتی دولت بر رفاه اجتماعی، باید به شناخت سایر عوامل تاثیر گذار بر رفاه اجتماعی نیز پرداخت. مطابق با نظر بایلر^۲ (۲۰۰۱) اثر تورم بر نابرابری درآمد و در نتیجه رفاه اجتماعی به این صورت است که با افزایش تورم، درآمد نسبی افرادی که از درآمدها در برابر تغییر قیمت‌ها محافظت می‌کنند (کارگران درونی)

---

^۱Kormendi, R.C.

^۲Bulir, A.

نسبت به گروهی که از درآمدهایشان محافظت نمی‌کنند (کارگران بیرونی) افزایش می‌یابد و بر این پایه توزیع درآمد نابرابرتر و در پی آن رفاه اجتماعی کاهش می‌یابد. زائری و ندری (۱۳۹۲) در این زمینه اشاره می‌کنند، تورم با تغییر در قیمت‌های نسبی و ایجاد نا اطمینانی، مانع از تشکیل پس‌انداز و سرمایه‌گذاری شده و به عنوان مانعی در جهت اتخاذ تصمیمات صحیح اقتصادی برای کارفرمایان و کارآفرینان اقتصادی موجب اختلالات اقتصادی می‌شود. تاثیرات مطلوب شهرنشینی بر رفاه اجتماعی مرتبط با جاذبه‌های بیشتر شهر برای روستائیان از جمله فرصت‌های شغلی بهتر، دستیابی به درآمد بیشتر، وجود مراکز تفریحی، فعالیت‌های فرهنگی، دسترسی به سیستم حمل و نقل، بازارهای مختلف، بستر مناسب برای رشد خلاقیت‌های فردی و اجتماعی، شرایط خوب محیط کار و زندگی همانند مسکن و خدمات رفاهی و فرصت‌های کسب آموزش‌های حرفه‌ای می‌باشد (شمس‌الدینی و گرجیان، ۱۳۹۰). دو دیدگاه کلی در ارتباط با تاثیر باز بودن اقتصاد بر روی رفاه اجتماعی وجود دارد. به طوری که موافقان این امر معتقدند بر اساس الگوی هکچر- اوهلین^۱ کشورها کالایی را صادر می‌کنند که در تولید آن از عامل فراوان در کشور برخوردار هستند. بنابراین، با توجه به این که اکثر کشورهای در حال توسعه دارای فراوانی نیروی کار و کشورهای توسعه یافته دارای عامل فراوان سرمایه هستند، آزادسازی تجاری در کشورهای در حال توسعه باعث انتقال منابع به سمت تولید کالاهای صادراتی کاربر خواهد شد که در نتیجه افزایش تقاضا برای نیروی کار موجب کاهش فقر و در نتیجه افزایش رفاه اجتماعی می‌شود (مک کالوچ و همکاران، ۲۰۰۳). همچنین، تاثیرات مطلوب متغیر شاخص باز بودن اقتصاد ناشی از پیامدهای مثبت افزایش این شاخص شامل افزایش کارایی عوامل تولید، ارتقای سرمایه گذاری در نیروی انسانی و سرمایه فیزیکی، رشد تولید در بخش‌هایی که از مزیت نسبی

---

^۱Heckscher-Ohlin

^۲MCCulloch, N., & Winter, L. & Cirera, X..

برخوردارند، شفاف شدن ارتباط میان کارگر و کارفرما، رقابتی شدن بازار کار و حذف انحراف قیمت عوامل تولید از جمله کار و سرمایه در اقتصاد است (امینی و مرادزاده، ۱۳۹۴). کی نایت و سبوت^۱ (۱۹۸۳) اثر آموزش بر روی نابرابری درآمد و در نتیجه رفاه اجتماعی را شامل دو اثر ترکیبی^۲ و اثر فشار دستمزد^۳ می دانند. اثر ترکیبی اشاره بر این دارد که افزایش سواد در افراد آموزش دیده موجب افزایش دستمزد در این دسته از افراد شده که این امر موجب افزایش نابرابری و کاهش رفاه اجتماعی می شود. از سوی دیگر، بر مبنای اثر فشار دستمزد اگر هم زمان با افزایش نسبی در عرضه نیروی کار آموزش دیده در مقایسه با نیروی کار تحصیل نکرده، پاداش آموزش یعنی دستمزد کاهش یابد، نابرابری درآمد کاسته و رفاه اجتماعی افزایش می یابد. بنابراین، تاثیر افزایش سطح سواد بر روی رفاه اجتماعی بستگی به برآیند این دو اثر دارد.

۳. یافته‌های تحقیق و تجزیه و تحلیل آن‌ها

مدل‌سازی سری‌های زمانی بر فرض مانایی متغیرها استوار است. اگر متغیرها مورد استفاده در مدل، مانا نباشد، برآوردها به یک رگرسیون کاذب منجر می‌شوند. برای بررسی مانایی متغیرها در پژوهش حاضر از آزمون دیکی فولر با لحاظ شکست ساختاری استفاده شده است. نتایج این آزمون با در نظر گرفتن عرض از مبدا و روند نشان می‌دهد تمامی متغیرها به جزء کل مخارج دولت، مخارج دولت در امور دفاعی، فصل دفاع و نظم و امنیت در سطح مانا بوده و متغیرهای مذکور با یکبار تفاضل‌گیری مانا می‌شوند.

جدول (۱) - آزمون دیکی فولر با لحاظ شکست ساختاری

منبع: محاسبات پژوهش

نام متغیر	آماره T با عرض از مبدا و روند	وضعیت مانایی
-----------	-------------------------------	--------------

^۱Knight, J., & Sabot, R.H.

^۲Composition effect

^۳Wage Compression Effect

	یکبار نفاصل- گیری	سطح	
مانا	-	-۶/۱۶۹۱۶۷***	شاخص رفاه اجتماعی
مانا	-۷/۲۶۳۹۷۳***	-۴/۵۳۵۱۸۸	مخارج دولت در امور دفاعی
مانا	-۸/۳۳۱۸۷۸***	-۴/۸۴۷۰۵۵	مخارج دفاعی
مانا	-۵/۴۴۳۰۳۹***	-۴/۳۱۵۸۷۳	مخارج نظم و امنیت
مانا	-۵/۷۸۴۴۹۳***	-۳/۰۴۲۳۴	کل مخارج دولت
مانا	-	-۶/۷۶۸۸۳۸***	نرخ تورم
مانا	-	-۶/۲۲۶۴۱۹***	نرخ شهر نشینی
مانا	-	-۵/۰۷۱۷۶**	نرخ با سواد
مانا	-	-۵/۳۵۵۹۳۸***	شاخص درجه باز بودن اقتصاد

*** معنادار در سطح ۹۹ درصد ** معنادار در سطح ۹۵ درصد

بر اساس نتایج آزمون دیکی فولر با لحاظ شکست ساختاری با توجه به اینکه در مدل‌ها مرتبه هم انباشتگی متغیرها متفاوت است می‌توان از روش خود رگرسیون غیرخطی با وقفه‌های توزیعی جهت برازش مدل‌ها استفاده کرد.

جدول (۲) - ادوار تجاری ایران بر اساس روش فیلتر هودریک پرسکات

منبع: محاسبات پژوهش

سال	۱۳۵۱	۱۳۵۲	۱۳۵۳	۱۳۵۴	۱۳۵۵	۱۳۵۶	۱۳۵۷	۱۳۵۸
شکاف	۰/۸۴۶	۲/۵۳۵	-۵/۰۶۷	۱۶/۸۸۴	-۳/۸۶۱	-۱۱/۴۹	-۷/۲۶۰	-۲۰/۷۲
دوره‌ها	روتنق	روتنق	رکود	روتنق	رکود	رکود	رکود	رکود
سال	۱۳۵۹	۱۳۶۰	۱۳۶۱	۱۳۶۲	۱۳۶۳	۱۳۶۴	۱۳۶۵	۱۳۶۶
شکاف	-۲/۶۳	۲۴/۶۱۷	۱۱/۰۹۲	-۶/۶۳۱	۲/۲۰۹	-۹/۹۵۳	-۰/۶۹۵	-۶/۹۶۹
دوره‌ها	رکود	روتنق	روتنق	رکود	روتنق	رکود	رکود	رکود

سال	۱۳۶۷	۱۳۶۸	۱۳۶۹	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۳	۱۳۷۴
شکاف	۳/۴۰۳	۱۰/۹۳۱	۸/۷۷۷	-۰/۶۲۰	-۲/۳۶۰	-۴/۶۱۹	-۱/۰۱۲	۱/۶۵۹
دوره‌ها	روتنق	روتنق	روتنق	رکود	رکود	رکود	رکود	روتنق
سال	۱۳۷۵	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸	۱۳۷۹	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲
شکاف	-۲/۹۸	-۱/۷۶	-۲/۴۷۹	۱/۲۳۵	-۲/۶۴۳	۳/۲۰۶	۳/۳۷۳	-۰/۴۰۵
دوره‌ها	رکود	رکود	رکود	روتنق	رکود	روتنق	روتنق	رکود
سال	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰
شکاف	۱/۳۹۴	۰/۴۶۲	۰/۹۸۱	۲/۸۲۱	-۳/۴۹۹	-۲/۹۳۶	۳/۲۴۱	۱/۰۱۵
دوره‌ها	روتنق	روتنق	روتنق	روتنق	رکود	رکود	روتنق	روتنق
سال	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸
شکاف	-۹/۳۶	-۱/۶۶	۲/۱۶۸	-۲/۲۸۸	۱۲/۲۶۵	۴/۱۰۹	-۴/۲۵۹	-۴/۵۵۰
دوره‌ها	رکود	رکود	روتنق	رکود	روتنق	روتنق	رکود	رکود

بر اساس جدول (۲)، سال‌های ۱۳۵۲-۱۳۵۰، ۱۳۵۴، ۱۳۶۱-۱۳۶۰، ۱۳۶۳، ۱۳۶۹-۱۳۶۷، ۱۳۷۴، ۱۳۷۸، ۱۳۸۱-۱۳۸۰، ۱۳۸۳-۱۳۸۶، ۱۳۸۹-۱۳۹۰، ۱۳۹۳، ۱۳۹۵-۱۳۹۶ با وجود شکاف تولید مثبت به عنوان "دوره‌های روتنق" شناخته می‌شوند. همچنین سال‌های ۱۳۵۳، ۱۳۵۹-۱۳۵۵، ۱۳۶۲، ۱۳۶۴-۱۳۶۶، ۱۳۷۳-۱۳۷۰، ۱۳۷۵-۱۳۷۷، ۱۳۷۹، ۱۳۸۲، ۱۳۸۸-۱۳۸۷، ۱۳۹۱-۱۳۹۲، ۱۳۹۴، ۱۳۹۷-۱۳۹۸ با وجود شکاف تولید منفی به عنوان "دوره-های رکود" شناخته می‌شوند.

پس از استخراج ادوار تجاری بر اساس فیلتر هودریک پرسکات در جدول (۳) باید به بررسی متفاوت بودن ضرایب اثرگذاری اجزای مخارج دولت در طی دوره‌های رکود و روتنق پرداخت.

جدول (۳) - آزمون برابری ضرایب (والد) شوک‌های مثبت و منفی مخارج دولت در

دوره‌های رکود و رونق

منبع: محاسبات پژوهش

شوک منفی		شوک مثبت		متغیر مخارج دولت در الگوها
سطح معناداری	آماره F	سطح معناداری	آماره F	
۰/۰۶۵	۳/۶۳۸	۰/۰۲۷	۵/۳۳۹	امور دفاعی
۰/۰۰۲	۱۰/۸۷۱	۰/۰۰۰	۱۶/۵۴۱	دفاع
۰/۰۰۰	۴۰۴/۷۵۹	۰/۰۰۰	۳۶۵/۴۷۰	نظم و امنیت
۰/۰۴۶	۵/۰۱۸	۰/۰۳۳	۳/۱۱۸	کل مخارج

بر اساس نتایج جدول (۳) چنانچه سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ باشد در سطح اطمینان ۹۵ درصد فرض صفر مبنی بر برابری ضرایب در دوره‌های رکود و رونق رد می‌شود. امور دفاعی و فصول دفاع و نظم و امنیت اثر شوک‌های مثبت بر رفاه اجتماعی در دوره‌های رکود و رونق با یکدیگر تفاوت معنادار آماری دارند. به استثناء امور دفاعی در فصول دفاع و نظم و امنیت اثر شوک‌های منفی بر رفاه اجتماعی در دوره‌های رکود و رونق با یکدیگر تفاوت معنادار آماری دارند. در کل مخارج دولت اثر شوک‌های منفی و مثبت بر رفاه اجتماعی در دوره‌های رکود و رونق با یکدیگر تفاوت معنادار آماری دارند.

جدول (۴) - نتایج برآوردهای کوتاه مدت آثار مخارج دولت بر رفاه اجتماعی

منبع: محاسبات پژوهش

شاخص رفاه اجتماعی آمارتیا سن Log(W)				سایر متغیرهای کنترلی الگوها
الگوکل مخارج دولت (EXP)	الگو مخارج نظم و امنیت (OSG)	الگو مخارج دفاع (DG)	الگو مخارج امور دفاعی (DAG)	

۰/۲۹۷***	۰/۵۰۶***	۰/۵۲۸***	۰/۵۱۴***	وقفه رفاه (WL)
-۸/۱۳۹***	-۷/۲۷۵***	-۶/۱۶۶***	-۷/۲۱۷***	عرض از مبدا (α)
-۰/۰۵۶***	-۰/۰۶۶***	-۰/۰۶۸***	-۰/۰۶۵***	لگاریتم نرخ تورم (Log(In))
-۳/۳۹۷***	-۲/۴۲۶***	-۲/۲۰۴***	-۲/۲۵۱***	لگاریتم نرخ باسوادی (Literacy) Log
۰/۰۸۱***	۰/۲۰۵***	۰/۱۸۷***	۰/۱۸۹***	لگاریتم شاخص درجه باز بودن اقتصاد (Log(Open _t))
۱۰/۴۶۳***	۸/۶۸۷***	۷/۷۱۷***	۸/۴۶۴***	لگاریتم نرخ شهرنشینی (Log(Urban _t))
-	۰/۰۵۷***	۰/۰۵۸***	۰/۰۳۲**	لگاریتم مخارج دولت در سایر امور و فصول به جز امور یا فصل مربوطه (Log(Other_EXP))
-۰/۰۰۵	۰/۰۱۳	۰/۰۱۸**	۰/۰۲۳	یارانه‌ها (Subsidy _t)
-۰/۰۳۲***	۰/۰۰۱	۰/۰۰۶۲***	۰/۰۴۶**	شوک‌های مثبت در زمان رکود (Shock _{POS} * RECESSION)
-۰/۰۱۸***	۰/۰۲۸***	۰/۰۶۹***	۰/۰۵۳***	شوک‌های مثبت در زمان رونق (Shock _{POS} * BOOM)
۰/۱۵۵***	۰/۰۱۱	۰/۰۳۱***	۰/۰۴۲	شوک‌های منفی در زمان رکود (Shock _{NEG} * RECESSION)
۰/۴۲۲***	۰/۲۳۶***	۰/۰۵۳**	۰/۰۸۲**	شوک‌های منفی در زمان رونق (Shock _{NEG} * BOOM)
-۰/۰۳۷***	-۰/۰۳۶***	-۰/۰۳۷***	-۰/۰۳۹***	روند زمانی (Timetrend)

***معنادار در سطح ۹۹ درصد، **معنادار در سطح ۹۵ درصد، *معنادار در سطح ۹۰ درصد
بر اساس نتایج جدول (۴) شوک‌های فزاینده و کاهنده مخارج دولت در دوره‌های رکود
و رونق اثر متفاوتی بر رفاه اجتماعی دارند. اثر شوک‌های فزاینده کل مخارج دولت بر
رفاه اجتماعی در طی ادوار تجاری منفی و معنادارند؛ این در حالی است که اثر شوک‌های
کاهنده مخارج دولت بر رفاه اجتماعی در طی ادوار تجاری مثبت و معنادار هستند.
برخلاف انتظار شوک‌های کاهنده در مقایسه با شوک‌های فزاینده تاثیر بیشتری بر رفاه

اجتماعی دارند. همچنین، اثر شوک‌های کاهنده مخارج دولت در دوره‌های رونق در مقایسه با سایر شوک‌ها تاثیر بیشتری بر رفاه اجتماعی در ایران دارد.

اثر شوک‌های فزاینده و کاهنده مخارج دولت در امور دفاعی بر رفاه اجتماعی در دوره‌های رکود و رونق مثبت بوده و به استثناء شوک کاهنده مخارج دولت در دوره‌های رکود اثرگذاری‌ها معنادار بوده است. همچنین، با در نظر گرفتن هر دو دوره رکود و رونق، به ترتیب شوک‌های کاهشی و افزایشی مخارج دولت در امور دفاعی در دوره‌های رونق و رکود در مقایسه با سایر دوره‌ها تاثیر بیشتری بر رفاه اجتماعی دارند.

اثر شوک‌های فزاینده و کاهنده مخارج دولت در فصل دفاعی بر رفاه اجتماعی در دوره‌های رکود و رونق مثبت و معنادار بوده است. براساس انتظار شوک‌های فزاینده، مخارج دولت در فصل دفاع در مقایسه با شوک‌های کاهنده تاثیر بیشتری بر رفاه اجتماعی دارند. اثر شوک فزاینده مخارج دولت در فصل دفاع در دوره‌های رونق در مقایسه با سایر شوک‌ها تاثیر بیشتری بر رفاه اجتماعی در ایران دارد.

اثر شوک‌های فزاینده و کاهنده مخارج دولت در فصل نظم و امنیت بر رفاه اجتماعی در دوره‌های رکود و رونق مثبت بوده و تنها اثرات این شوک‌ها در درون رونق معنادار بوده است. همچنین، با در نظر گرفتن هر دو دوره رکود و رونق، به ترتیب شوک‌های کاهشی و افزایشی مخارج دولت در فصل نظم و امنیت در دوره‌های رونق در مقایسه با سایر دوره‌ها تاثیر بیشتری بر رفاه اجتماعی دارند. بنابراین، اثرگذاری کل مخارج دولت و مخارج دولت در امور دفاعی و امنیتی در طی ادوار تجاری نامتقارن است. نتایج حاصل از پژوهش مطابق با نتایج حاصل از پژوهش‌های یولکو کارادام و همکاران (۲۰۱۶)، منلا و دمیتراکی (۲۰۱۴)، چیبی و همکاران (۲۰۱۴)، سیمادومو و بنا سی کوئر (۲۰۱۲)، انتظار و نجفی (۱۳۹۷) مبنی بر وجود رابطه غیرخطی و نامتقارن مخارج دولت بر رشد اقتصادی و در نتیجه رفاه اجتماعی در طی ادوار تجاری است. در ارتباط با متغیرهای کنترلی مدل می‌توان گفت اثرگذاری نرخ تورم و نرخ با سواد بر روی رفاه

اجتماعی منفی و اثرگذاری متغیرهای شاخص درجه باز بودن اقتصاد، نرخ شهرنشینی و هدفمندی یارانه‌ها بر روی رفاه اجتماعی مثبت بوده است. دلیل اثرگذاری منفی نرخ تورم و نرخ با سوادی به ترتیب ناشی اثرات نامطلوب تورم در مکانیسم بازار و عدم توزیع مناسب منابع در اقتصاد بوده و در ارتباط با نرخ با سواد می‌توان به شکل‌گیری فاصله طبقاتی ناشی از شکاف دستمزد بین افراد با تحصیلات بیشتر و افراد با تحصیلات کمتر و در نتیجه آسیب دیدن رفاه این دسته از افراد اشاره داشت. در زمینه اثرگذاری مثبت شاخص درجه باز اقتصاد می‌توان گفت بر اساس الگوی هکچر- اوهلین^۱ ایران به صادرات کالاهایی می‌پردازد که در آن‌ها از عامل فرآوان نیروی کار استفاده می‌شود. بنابراین، آزادسازی تجاری در کشورهای در حال توسعه از جمله ایران باعث انتقال منابع به سمت تولید کالاهای صادراتی کاربر خواهد شد که در نتیجه افزایش تقاضا برای نیروی کار باعث کاهش فقر و افزایش رفاه اجتماعی می‌شود. نرخ شهرنشینی به دلایل دسترسی به خدمات مدرن شهری از جمله کالاهای عمومی، سیستم حمل و نقل و بازارهای مختلف تاثیر دارای آثار مثبت بر روی رفاه شهروندان است.

۴. نتیجه‌گیری

۴-۱. جمع‌بندی

بدون ایجاد امنیت در کشور امکان گسترش فعالیت‌های اقتصادی و افزایش رفاه اجتماعی در یک جامعه میسر نیست. بنابراین، بررسی اثرگذاری کل مخارج دولت و مخارج دولت در امور دفاعی و فصول مربوط به آن شامل؛ نظم و امنیت و دفاع بر روی شاخص رفاه اجتماعی آمارتیاسن در طی ادوار تجاری در اقتصاد ایران از اهمیت به سزایی برخوردار است. از این رو هدف پژوهش حاضر قرار گرفته و نتایج حاصل از برآوردها با استفاده از مدل خود رگرسیون غیرخطی با وقفه‌های توزیعی در طی دوره زمانی سال‌های ۱۳۹۸-

^۱ Hecksher-Ohlin

۱۳۵۲ نشان می‌دهند اثرگذاری کل مخارج دولت و مخارج دولت در امور دفاعی و زیر فصول مربوط به آن در طی زمان غیرخطی بوده است. به گونه‌ای که رفتاری نامتقارن در این اثرگذاری در طی دوره‌های رکود و رونق بر رفاه اجتماعی مشاهده شده است. شوک مثبت مخارج دولت در امور دفاعی و فصل دفاع در دوره رکود افزون‌بر فصل نظم و امنیت در دوره‌های رونق موجب افزایش رفاه اجتماعی شده‌اند. شوک منفی مخارج دولت نیز در امور دفاعی و فصول دفاع و نظم و امنیت در دوره‌های رونق به علاوه فصل دفاع در دوره‌های رکود موجب افزایش رفاه اجتماعی شده‌اند. همچنین با در نظر گرفتن شوک مثبت مخارج دولت امور دفاع و فصول دفاع و نظم و امنیت تنها دارای اثرگذاری بیشتر در دوره‌های رونق بر روی رفاه اجتماعی بوده‌اند. در حالی که، با در نظر گرفتن شوک منفی مخارج دولت امور دفاع و فصول دفاع و نظم و امنیت دارای اثرگذاری بیشتر در دوره‌های رونق بر روی رفاه اجتماعی بوده‌اند. دلیل آن را می‌توان بر این اساس توجیه کرد که مخارج دفاعی و امنیتی در ایران دارای ماهیت سرمایه‌ای بوده و با ایجاد زیرساخت‌های متنوع‌تر، افزایش تقارن‌های فنی و سرمایه انسانی موجب افزایش سطح رفاه اجتماعی در طی ادوار تجاری شده‌اند.

۲-۴. پیشنهادها

با توجه به اینکه یکی از مهم‌ترین اهداف دولت در سیاست‌گذاری‌های مختلف خود، حداکثر کردن رفاه اجتماعی است و از آنجا که میزان مخارج دولت در امور مختلف از جمله امور دفاعی و امنیتی بر رفاه اجتماعی تاثیرگذار است از این رو، دولت با توجه به شرایط رکود و رونق اقتصادی، باید میزان مخارج خود در امور دفاعی و امنیتی را طوری تنظیم نماید که موجبات حداکثر شدن رفاه اجتماعی را فراهم کند. بر اساس نتایج پژوهش پیشنهادها و توصیه‌های سیاستی زیر جهت افزایش رفاه اجتماعی ارائه می‌شوند:

(۱) در صورت اعمال شوک‌های مثبت از سوی دولت جهت حداکثر شدن رفاه اجتماعی شهروندان، دولت مخارج خود را در دوره‌های رکود باید صرف فصل دفاع و در دوره‌های رونق به ترتیب اولویت صرف فصل دفاع و نظم و امنیت نماید. زیرا این فصول دارای آثار معنادار در جهت افزایش رفاه اجتماعی می‌باشند.

(۲) در صورت اعمال شوک‌های منفی از سوی دولت جهت حداکثر شدن رفاه اجتماعی شهروندان، دولت باید در طی دوره‌های رکود مخارج خود را صرف فصل دفاع و در دوره‌های رونق و بر اساس اولویت‌بندی به ترتیب صرف فصل نظم و امنیت و فصل دفاع کند. این اولویت‌بندی نیز بر اساس میزان و معناداری نتایج این پژوهش ارائه گردیده است.

(۳) در ارتباط با کل مخارج دولت با اعمال شوک‌های مثبت و منفی، مخارج دولت باید در طی دوره‌های رونق بیشتر باشد و تا رسیدن به مقدار بهینه از مخارج دولت جهت حداکثر کردن رفاه اجتماعی ادامه یابد.

منابع و یادداشت‌ها

الف. منابع فارسی

۱. احمدوند، نرگس، علیزاده، محمد، فطرس، محمد حسن و دلفان، محبوبه. (۱۳۹۹). حصول سهم بهینه مخارج دولت از تولید ناخالص داخلی با هدف حداکثرسازی رفاه اجتماعی (با تأکید بر امور و فصول بودجه عمومی دولت)، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال بیستم، شماره ۷۹، صص ۱۵۳-۱۹۵.
۲. اشرفی، یکتا، سلیمی فر، مصطفی، عادل، محمد حسین و توکلین، حسین. (۱۳۹۷). بررسی اثر مخارج دولت بر رفاه در ایران: کاربرد الگوهای تعادل عمومی پویای تصادفی، فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، سال بیست و ششم، شماره ۸۵، صص ۸۲-۳۳.
۳. امینی، علیرضا و مرادزاده، سلاله. (۱۳۹۴). تحلیل تأثیر آزادسازی تجاری بر نرخ بیکاری: مطالعه موردی کشورهای منتخب در حال توسعه، فصلنامه علوم اقتصادی، سال نهم، شماره ۳۱، صص ۹۳-۷۷.

۴. انتظار، الناز و نجفی، مینا. (۱۳۹۷). تبیین آثار غیرخطی مخارج دولت بر رشد اقتصادی ایران در ادوار تجاری (رهیافت مدل چرخشی مارکوف با ضرایب متغیر)، فصلنامه مهندسی تصمیم، سال دوم، شماره ۷، صص ۱۳۳-۱۱۶.
۵. برخوردار، سجاده، عبدی، مائده و سولگی، صدیقه. (۱۳۹۶). رابطه رشد درآمد سرانه، اعتبارات دریافتی خانوار و نابرابری درآمدی، مورد مطالعه: استان‌های ایران، فصلنامه پژوهشنامه اقتصادی، سال هجدهم، شماره ۶۹، صص ۱۳۲-۱۰۷.
۶. حسینی، سید مهدی، عبدی، علیرضا، غیبی، علیرضا و فدایی، ایمان. (۱۳۸۷). ترکیب اجزای مخارج دولت و تأثیر آن بر رشد اقتصادی با امور و فصول بودجه عمومی دولت، فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، سال شانزدهم، شماره ۴۸، صص ۶۳-۳۷.
۷. زائری، محمد و ندری، کامران. (۱۳۹۲). محاسبه هزینه‌های رفاهی در ایران. فصلنامه راهبرد اقتصادی، سال دوم، شماره ۴، صص ۷۱-۴۰.
۸. سامتی، مرتضی، صامتی، مجید و قضاوی، رسول. (۱۳۸۷). بررسی اثر ترکیب بودجه دولت بر رفاه اجتماعی در ایران: دوره‌زمانی (۱۳۶۰-۱۳۸۲)، فصلنامه توسعه و سرمایه، سال اول، شماره ۲، صص ۷۰-۴۹.
۹. سلیمی فر، مصطفی، داودی، آزاده و عربی، ادیب. (۱۳۹۴). بررسی تاثیر ترکیب بودجه‌ای دولت بر شاخص‌های رفاه در ایران، فصلنامه علمی-پژوهشی راهبرد اقتصادی، سال سوم، شماره ۱۲، صص ۱۵۳-۱۸۰.
۱۰. شمس‌الدینی، علی و گرجیان، پروین. (۱۳۸۹). عوامل مؤثر در مهاجرت روستائیان به شهرها، با تأکید بر شبکه مهاجرت (مورد: دهستان رستم دو)، فصلنامه مطالعات برنامه‌ریزی سکونت‌گاه‌های انسانی، سال پنجم، شماره ۱۱، صص ۹۲-۷۵.
۱۱. موحدی، مسعود و سیاوش آبکناری، مسعود. (۱۳۹۶). شناسایی شاخص‌های امنیت و آمادگی دفاعی و بررسی اثر آن‌ها بر رشد اقتصادی کشورهای منتخب و ارائه راهکارهای سیاستی برای جمهوری اسلامی ایران، سال دوم، شماره ۶، صص ۱۲۱-۹۹.
۱۲. نادمی، یونس و مفتخری، علی. (۱۳۹۶). حد بهینه فعالیت‌های دولت و رفاه اجتماعی در ایران طی سال‌های ۱۳۹۱-۱۳۵۴: رویکرد سری زمانی غیرخطی، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال هفدهم، شماره ۶۷، صص ۳۵-۹.

ب. منابع انگلیسی

۱. Aye, G., Balcilar, M., Dunne, P., Gupta, R., & van Eyden, R. (2014). Military expenditure, economic growth and structural instability, *Defense and Peace Economics*, 25(6), 619-633.
۲. Batchelor, P., Dunne, P., & Saal, D. (2000). Military spending and economic growth in South Africa. *Defense and Peace Economics*, 11(4), 553-571.
۳. Baranowski, P., Krajewski, P., Mackiewicz, M., & Szymańska, A. (2016). The Effectiveness of Fiscal Policy Over the Business Cycle: A CEE Perspective. *Emerging Markets Finance and Trade*, 52(8), 1910-1921.
۴. Benoit, E. (1978). Defence and growth in developing countries, *Economic Development and Cultural Change*, 26(2), 271-280.
۵. Bulir, A. (2001). Income Inequality: Does Inflation Matter?. IMF Working Paper, 48(1).
۶. Caruso, R., & Biscione, A. (2018). Military Expenditures and Income Inequality Evidence from A Panel of Transition Countries (1990-2015). *Cespice Working Paper*, No. 123.
۷. Dunne, P. (1996). Economic Effects of Military spending in Developing Countries: a survey, in *The Peace Dividend (Contributions to Economic Analysis)*, chapter 23, North Holland, Amsterdam, 439-464.
۸. D'Agostino, G., Dunne, P., & Pieroni, L. (2011). Optimal Military Spending in the US: A time series analysis. *Economic Modelling*, 28(3), 1068-1077.
۹. Haile, F., & Nino-Zarazua, M. (2018). Dose Social Spending Improve Welfare in Low-Income and Middle Income Countries? *Journal of International Development*, 30, 367-398.
۱۰. Hasnul, A.G. (2016). The Effects of Government Expenditure on Economic Growth: The case of Malaysia, INCEIF, Global University of Islamic Finance, MPRA Paper, No. 71254.

١١. Jouini, J. (2018). Measuring The Macroeconomic Impacts of Fiscal Policy Shocks in The Saudi Economy: A Markov Switching Approach. *Romanian Journal of Economic Forecasting – Xxi* (4), ٥٥-٧٠.
١٢. Knight, J., & Sabot, R.H. (1983). Educational Expansion and the Kuznets Effect. *American Economic Review*, 73(5), 1132-1136.
١٣. Kollias, C., Mylonidis, N., & Paleologou, S.M. (2007) A Panel Data Analysis of the Nexus Between Defence Spending and Growth in the European Union, *Defense and Peace Economics*, 18, ٧٥-٨٥.
١٤. Kusi, N. K. (1994) Economic growth and defense spending in developing countries: a causal analysis, *Journal of Conflict Resolution*, 38, 152-159.
١٥. nonlinear unit root test. *Defense and Peace Economics*, 1, 1-20.
١٦. McCulloch, N., & Winter, L., & Cirera, X. (2003). Trade Liberalisation and Poverty: A Handbook. Centre for Economic Policy Research, 1-384.
١٧. Mintz, A., & Huang, C. (1990). Defense Expenditures, Economic Growth, and the 'Peace Dividend'. *The American Political Science Review*, 84, 1283-1293.
١٨. Mintz, A., & Stevenson, R. T. (1995). Defense Expenditures, Economic Growth, and the 'Peace Dividend': A Longitudinal Analysis of 103 Countries. *Journal of Conflict Resolution*, 39 (2), ٢٨٣-٣٠٥.
١٩. Menla, A. F., & Dimitrakib, O. (2014). Military spending and economic growth in China: a regime-switching analysis. *Applied Economics*, 46(28), 3408-3420
٢٠. Majeski, S. J. (1992). *Defense Budgeting, Fiscal Policy, and Economic Performance*, London: Routledge, 217-237.
٢١. Phiri, A. (2016). Does Military Spending Nonlinearly Affect Economic Growth in South Africa? MPRA Paper, No.69730.

۲۲. Pieroni, L. (2009) Military Expenditure and Economic Growth, *Defense and Peace Economics*, 20, 327–339.
۲۳. Saba, Ch., & Ngepah, N. (2010). Nexus Between Defense Spending, Economic Growth And Development: Evidence From A Disaggregated Panel Data Analysis, *Economic Change and Restructuring*.
۲۴. Sen, A. K. (1973). *On Economic Equality*. Oxford, UK, Clarendon Press, 1, 1-267.
۲۵. Sen, A. K. (1974). Information Bases of Alternative Welfare Approaches. *Journal of Public Economics*, 3, 387-403.
۲۶. Shieh, J., Lai, C., & Chang, W. (2002) The Impact of Military Burden On Long-Run Growth and Welfare, *Journal of Development Economics*, 68, 443–454.
۲۷. Shin, Y., Yu, B., & Greenwood-Nimmo, M. (2014). Modelling Asymmetric Co Integration and Dynamic Multipliers in a Nonlinear ARDL Framework, *Festschrift in Honor of Peter Schmidt*. Springer, New York, 281–314.
۲۸. Yolcu Karadam, D., Yildirim, J., & Öcal, N. (2016). Military expenditure and economic growth in Middle Eastern countries and Turkey: a non-linear panel data approach, *Defense and Peace Economics*.